

OILAVIY ZO'RAVONLIK JINOYATLARINI OLDINI OLISH BORASIDA XORIJIY Tajriba

Xalmuratov Aybek Orazbayevich

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

bekbayevich@proacademy.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20523020>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-may 2026 yil

Ma'qullandi: 28-may 2026 yil

Nashr qilindi: 30-may 2026 yil

KEYWORDS

oilaviy zo'ravonlik, profilaktika,
himoya orderi, xavf-xatarni
baholash, idoralararo
hamkorlik, jabrlanuvchini
himoya qilish, korreksion
dastur, raqamli murojaat.

ABSTRACT

Oilaviy zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar odatda bir martalik hodisa emas, balki bosqichma-bosqich kuchayib boradigan xavfli jarayondir. Shu sababli bunday qilmishlarga faqat sodir etilgan jinoyatdan keyin jinoiy-huquqiy baho berish yetarli emas. Maqolaning maqsadi xorijiy davlatlarda oilaviy zo'ravonlik profilaktikasida qo'llaniladigan huquqiy va tashkiliy modellarning mazmunini aniqlash, ularni funksional jihatdan tasniflash hamda milliy huquqiy tizimga moslashtirish shartlarini asoslashdan iborat. Tadqiqot 2015–2025 yillarda e'lon qilingan ilmiy maqolalar, tizimli sharhlar, qiyosiy-huquqiy materiallar va ayrim xorijiy amaliyotlar tahliliga tayandi. Qiyosiy-huquqiy, formal-yuridik, funksional va kriminologik usullar qo'llanildi. Natijada oilaviy zo'ravonlik profilaktikasi davlatlar ro'yxati sifatida emas, balki o'zaro bog'langan modellar tizimi sifatida talqin qilindi: ma'muriy-politsiyaviy aralashuv, himoya orderi, sud nazorati, ijtimoiy xizmat, tibbiy aniqlash, raqamli murojaat, bolalarni himoya qilish, tajovuzkor bilan korreksion ishlash va jamoaviy profilaktika. Muallifning qarashlariga ko'ra, O'zbekiston uchun eng maqbul yo'l xorijiy institutlarni mexanik ko'chirish emas, balki ularning profilaktik vazifasini – xavfni barvaqt aniqlash, jabrlanuvchini zudlik bilan himoya qilish va takroriy zo'ravonlikning oldini olish – milliy qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotiga moslashtirishdir.

Oilaviy zo'ravonlik huquqiy profilaktikaning eng murakkab obyektlaridan biridir. Uning murakkabligi shundaki, zo'ravonlik ko'pincha ochiq jamoat maydonida emas, shaxsiy munosabatlar doirasida sodir bo'ladi; jabrlanuvchi esa iqtisodiy qaramlik, psixologik bosim, uyat, qo'rquv yoki bolalar taqdiri sababli rasmiy organlarga murojaat qilmasligi mumkin. Natijada huquqiy tizim ko'pincha xavf hali boshqarilishi mumkin bo'lgan bosqichda emas, balki zo'ravonlik takrorlangan yoki og'ir oqibat yuz berganidan keyin ishga tushadi.

Shu bois oilaviy zo'ra vonlikka qarshi samarali siyosat faqat jazo choralari ga tayanmasligi kerak. Jazo zarur, chunki u sodir etilgan qilmishga davlatning keskin munosabatini ifodalaydi. Biroq jazo o'z-o'zidan jabrlanuvchini darhol xavfsiz joyga olib chiqmaydi, tajovuzkorning kundalik xulq-atvorini nazorat qilmaydi, bolalar xavfsizligini baholamaydi va takroriy zo'ra vonlik xavfini kamaytirmaydi. Xorijiy tajriba aynan shu nuqtada muhim: u jinoiy javobgarlikni himoya orderi, sud nazorati, ijtimoiy xizmat, tibbiy aniqlash, raqamli murojaat va korreksion dasturlar bilan bog'lash zarurligini ko'rsatadi.

Maqolaning ilmiy yangiligi oilaviy zo'ra vonlik profilaktikasining xorijiy tajribasini ayrim davlatlar misolida tavsiflash bilan cheklanmasdan, uni funksional-huquqiy modellar tizimi sifatida tahlil qilishdadir. Bunda asosiy savol quyidagicha qo'yiladi: muayyan xorijiy institut qaysi profilaktik vazifani bajaradi? Masalan, himoya orderi tajovuzkorni vaqtincha cheklaydi; ishonch telefoni jabrlanuvchiga birlamchi murojaat imkonini beradi; tibbiy qayd etish yashirin zo'ra vonlikni dalillashtiradi; korreksion dastur esa xavf manbai bo'lgan shaxsning xulq-atvoriga ta'sir qiladi.

Mazkur tadqiqot "Ilmiy-tadqiqot ishlariga davlat buyurtmasi asosida ilmiy loyihalarni bajarish to'g'risida"gi AL-11325078203-sonli shartnoma asosida bajarilayotgan "Oilaviy va maishiy zo'ra vonlikka qarshi kurashish samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion dasturiy ta'minot va platformani yaratish" nomli amaliy loyiha doirasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar bilan bog'liq. Shu sababli maqolada huquqiy tahlil bilan bir qatorda raqamli vositalarning imkoniyatlari va ularni qo'llashdagi huquqiy kafolatlar ham alohida e'tiborga olinadi. Maqolada "oilaviy zo'ra vonlik bilan bog'liq jinoyatlar profilaktikasi" tushunchasi keng ma'noda qo'llanadi. U faqat jinoyat sodir etilishining oldini olishni emas, balki xavfli vaziyatni erta aniqlash, jabrlanuvchini himoya qilish, tajovuzkorning xulq-atvorini cheklash, bolalarni alohida muhofaza qilish, dalillarni saqlash va keyingi retsidivni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar yig'indisini anglatadi. Bunday yondashuvda profilaktika "ariza kelib tushdi - tergov boshlandi - jazo tayinlandi" degan chiziqli tartib bilan cheklanmaydi. Aksincha, u oiladagi xavf belgilariga huquqiy tizimning erta va mutanosib munosabatini talab qiladi.

Terminologik aniqlik ham muhim. Turli davlatlarda "uy zo'ra vonligi", "oilaviy zo'ra vonlik", "maishiy zo'ra vonlik", "turmushdagi zo'ra vonlik" yoki "oilaviy-maishiy zo'ra vonlik" kabi atamalar qo'llanadi. Ularning mazmuni har doim ham bir xil emas: ayrim huquqiy tizimlarda asosiy e'tibor er-xotin yoki sobiq sherik munosabatlariga qaratilsa, boshqalarida ota-ona, bola, qarindosh yoki birga yashovchi shaxslar ham qamrab olinadi. Shu sababli ushbu maqolada atamalar shakli emas, balki ularning himoya qiluvchi funksiyasi asos qilib olindi. Ya'ni qaysi atama ishlatilishidan qat'i nazar, tahlil markazida oilaviy yoki yaqin munosabatlar doirasida yuzaga keladigan, takrorlanish xavfi yuqori bo'lgan zo'ra vonlik holatlari turadi.

Uslubiyot. Tadqiqotda oilaviy zo'ra vonlik, maishiy zo'ra vonlik va yaqin sherik tomonidan sodir etiladigan zo'ra vonlikka oid ilmiy manbalar tahlil qilindi. Asosiy e'tibor 2015-2025 yillarda chop etilgan tizimli sharhlar, qiyosiy-huquqiy maqolalar, kriminologik tadqiqotlar hamda MDH va boshqa xorijiy davlatlar tajribasini yorituvchi materiallarga qaratildi. Qidiruv va tanlashda "oilaviy zo'ra vonlikning oldini olish", "himoya orderi", "xavfni baholash", "hamjamiyatning muvofiqlashtirilgan javob choralari", "bolalarni himoya qilish va oiladagi zo'ra vonlik", "zo'ra vonlik sodir etgan shaxslar uchun tuzatish dasturlari" kabi kalit tushunchalar mantiqan asos qilib olindi.

Manbalar tanlovida uch mezon qo'llanildi. Birinchidan, manba oilaviy zo'ravonlik profilaktikasining aniq huquqiy yoki tashkiliy chorasini yoritishi kerak edi. Ikkinchidan, u himoya orderi, xavfni baholash, idoralararo hamkorlik, jabrlanuvchini qo'llab-quvvatlash, tibbiy aniqlash, bolalarni himoya qilish yoki tajovuzkorlar bilan ishlash kabi institutlardan kamida bittasini tahlil qilishi lozim edi. Uchinchidan, umumiy publitsistik mulohazalar emas, balki ilmiy, huquqiy yoki amaliy dalillarga tayangan xulosalar ustuvor olindi.

Qiyoslash ikki yo'nalishda olib borildi. Birinchi yo'nalish MDH hududidagi davlatlarga tegishli bo'lib, bunda ichki ishlar organlari, ma'muriy ogohlantirish, profilaktik hisob, himoya orderi va zudlik bilan munosabat bildirish mexanizmlari o'rganildi [12; 13; 14]. Ikkinchi yo'nalishda AQSH, Kanada, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Shvetsiya, Yaponiya, Avstraliya va ayrim boshqa davlatlar tajribasi tahlil qilindi. Bu davlatlar bevosita nusxa olish uchun emas, balki institutsional yechimlar: ixtisoslashgan sudlar, boshpanalar, ishonch telefonlari, tibbiy-huquqiy xizmatlar, raqamli murojaat kanallari va korreksion dasturlarni o'rganish uchun tanlandi [1; 2; 8].

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy usul davlatlarning profilaktika institutlarini solishtirish uchun, formal-yuridik usul asosiy tushunchalar va huquqiy shakllarni aniqlash uchun, funksional usul esa har bir institutning amaliy vazifasini baholash uchun qo'llanildi. Kriminologik yondashuv takroriy zo'ravonlik, latentlik, jabrlanuvchining zaifligi va xavfni boshqarish masalalarini ochib berishga xizmat qildi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, u har bir davlatdagi choralarning statistik samaradorligini mustaqil o'lchamaydi; mavjud ilmiy va qiyosiy manbalardagi xulosalarni huquqiy tahlil doirasida umumlashtiradi.

Tahlil jarayonida mamlakatlarning o'zi emas, balki muayyan profilaktik institutlar asosiy birlik sifatida olindi. Bu usul qiyosiy-huquqiy tadqiqotlarda uchraydigan bir kamchilikni kamaytiradi: ayrim ishlar ko'plab davlatlarni sanab o'tadi, lekin ularning tajribasidan qanday huquqiy xulosa kelib chiqishini aniq ko'rsatmaydi. Mazkur maqolada esa har bir institut quyidagi savollar orqali baholandi: u qaysi bosqichda qo'llanadi, uni kim qo'llaydi, jabrlanuvchi uchun qanday amaliy himoya yaratadi, tajovuzkorning qaysi xatti-harakatini cheklaydi, ijro nazorati qanday ta'minlanadi va milliy tizimga moslashtirishda qanday kafolatlar talab qilinadi.

Misol uchun, himoya orderi tahlil qilinganda faqat uning nomi yoki muddati emas, balki real funksiyasi ko'rib chiqildi: u jabrlanuvchiga yaqinlashishni to'xtatadimi, tahdidli aloqalarni uzadimi, bolalar bilan bog'liq xavfni kamaytiradimi, order buzilganda zudlik bilan javob chorasini ishga tushiradimi? Shu tarzda tibbiy aniqlash modeli ham shifokorlarning umumiy vazifasi sifatida emas, balki yashirin zo'ravonlikni aniqlash, jarohatlarni dalil sifatida rasmiylashtirish va jabrlanuvchini huquqiy yordamga yo'naltirish mexanizmi sifatida baholandi.

Natijalar.

1. Xorijiy tajribani modellar orqali tushunish. Xorijiy amaliyotni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, oilaviy zo'ravonlik profilaktikasi yagona universal shaklga ega emas. Har bir davlat o'z huquqiy an'anasi, ijtimoiy xizmatlar tizimi, sud amaliyoti va politsiya vakolatlariga qarab turli vositalardan foydalanadi. Biroq bu farqlarga qaramay, profilaktik choralarning vazifasi o'xshash: xavfni erta aniqlash, jabrlanuvchini himoya qilish, tajovuzkorni cheklash, dalillarni saqlash, bolalarni muhofaza qilish va takroriy zo'ravonlikning oldini olish.

Shu asosda xorijiy tajribani quyidagi modellar orqali tizimlashtirish mumkin. Tahlil davomida oilaviy va maishiy zo‘ravonlikning oldini olishning o‘nta asosiy modeli aniqlandi (1-jadval).

1-jadval. Oilaviy va maishiy zo‘ravonlikning oldini olishning asosiy xorijiy modellari

№	Model	Asosiy mazmuni	Mamlakatlar / misollar
1	Xalqaro-huquqiy	Oldini olish, himoya qilish, javobgarlikka tortish va idoralararo siyosat standartlari	CEDAW, Istanbul konvensiyasi, 4P yondashuvi
2	Ma‘muriy-uslubiy	Profilaktik suhbat, ogohlantirish, hisobga olish, ma‘muriy ushlab turish, ichki ishlar organlarining birlamchi chora ko‘rishi	Qozog‘iston, Belarus, Tojikiston, Ozarbayjon, O‘zbekiston
3	Himoya orderi	Himoya orderi, yaqinlashishni taqiqlash, aloqa qilishni taqiqlash, tajovuzkorni turar joydan chiqarib yuborish	AQSH, Kanada, Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, MDH mamlakatlari
4	Sudga ixtisoslashgan	Oilaviy sudlar, maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan sudyalor va prokurorlar, tezlashtirilgan tartiblar	AQSH, Kanada, Braziliya, Turkiya, Fransiya
5	Ijtimoiy xizmat xizmat ko‘rsatish	Reabilitatsiya markazlari, boshpanalar, ishonch telefonlari, huquqiy va psixologik yordam	Germaniya, Italiya, AQSH, Kanada, Avstraliya, Ukraina
6	Raqamli	Tashvish tugmalari, onlayn-arizalar, teletibbiyot, elektron ma‘lumotlar bazalari, raqamli orderlar	Kanada, O‘zbekiston, Ukraina, AQSH, Fransiya
7	Tibbiy	Jarohatlarni aniqlash, tibbiy qayd etish, teletibbiyot, yordam xizmatlariga yo‘naltirish	Fransiya, Germaniya, AQSH
8	Bolalarni himoya qilish	Majburiy xabar berish, ijtimoiy surishtiruv, bolaning xavfsizligini baholash	AQSH, Shvetsiya, Germaniya, Belarus, Rossiya
9	Korreksion (tuzatish)	Tajovuzkorlar uchun dasturlar, qaramlikni davolash, psixologik-ma‘rifiy kurslar	Kanada, AQSH, Fransiya, MDH mamlakatlari
10	Jamoaviy-ommaviy	“Community policing” (jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash), tuman ichki ishlar organlari huquq-tartibot maskanlari, ko‘ngillilar tarmog‘i, mahalliy kengashlar	Yaponiya, AQSH, Kanada

Ushbu modellar bir-birini inkor etmaydi. Aksincha, ular bir zanjirning turli bo'g'inlari hisoblanadi. Masalan, jabrlanuvchi ishonch telefoni orqali murojaat qiladi, politsiya xavfni baholaydi, himoya orderi beriladi, sud keyingi nazoratni amalga oshiradi, ijtimoiy xizmat vaqtincha boshpana beradi, tibbiyot muassasasi jarohatlarni qayd etadi, bolalar xavfsizligi alohida ko'riladi va tajovuzkor korreksion dasturga yo'naltiriladi. Shu jarayon ishlagandagina profilaktika qog'ozdagi taqiq emas, real xavfsizlik mexanizmiga aylanadi.

Jadvaldagi tasnif shuni ko'rsatadiki, oilaviy zo'ravonlikka qarshi tizim birgina organ zimmasiga yuklanishi mumkin emas. Ichki ishlar organlari xavfga birinchi bo'lib javob berishi mumkin, ammo ular jabrlanuvchining turar joy, davolanish, bolalar xavfsizligi yoki psixologik yordamga oid ehtiyojlarini yolg'iz hal eta olmaydi. Sud orderning qonuniyligi va davomiyligini tekshiradi, lekin jabrlanuvchini kundalik hayotda kuzatib bormaydi. Tibbiyot muassasasi jarohatni aniqlaydi, ammo xavfli shaxsni cheklash vakolatiga ega emas. Shuning uchun samarali model vakolatlar taqsimoti va ma'lumot almashinuvi aniq belgilangan idoralararo mexanizmga tayanadi.

Bu yerda "xavfga yo'naltirilgan model" tushunchasi markaziy ahamiyatga ega. Mazkur model davlat organlarining zo'ravonlik sodir bo'lganidan keyin kechikkan munosabatini emas, balki xavf darajasiga qarab bosqichma-bosqich aralashuvini anglatadi. Masalan, past xavfli vaziyatda ogohlantirish va maslahat yetarli bo'lishi mumkin; o'rta xavfda himoya orderi, ijtimoiy kuzatuv va majburiy maslahat zarur bo'ladi; yuqori xavfda esa tajovuzkorni ajratish, sud nazorati, bolani himoya qilish va jabrlanuvchini xavfsiz joyga joylashtirish kabi choralar bir vaqtda qo'llanishi kerak.

2. Himoya orderi va xavfni baholash: profilaktikaning markaziy bo'g'ini. Himoya orderi xorijiy tajribada eng ko'p uchraydigan va eng muhim vositalardan biridir. Uning asosiy vazifasi — jabrlanuvchini himoya qilish uchun sud yoki vakolatli organ qarorini uzoq kutmasdan, tajovuzkorning xavfli xatti-harakatlarini vaqtincha cheklash. Bunday order jabrlanuvchiga yaqinlashishni, telefon yoki internet orqali aloqa qilishni, uchinchi shaxslar orqali bosim o'tkazishni, umumiy turar joyda qolishni yoki qurol saqlashni taqiqlashi mumkin.

Tizimli tadqiqotlar himoya orderlarining samaradorligi faqat order berilganining o'zi bilan belgilanmasligini ko'rsatadi [3; 5]. Agar order ijrosi nazorat qilinmasa, jabrlanuvchiga uning mazmuni tushuntirilmasa yoki orderni buzganlik uchun tezkor javobgarlik bo'lmasa, bu vosita real himoyaga aylanmaydi. Demak, himoya orderi uch element bilan birga ishlashi kerak: xavfni baholash, ijro monitoringi va buzilish holatiga zudlik bilan munosabat bildirish.

Xavfni baholash oilaviy zo'ravonlik profilaktikasida alohida ahamiyatga ega. Chunki bunday zo'ravonlik birdan yuzaga kelmaydi; u ko'pincha nazorat, rashk, tahdid, izolyatsiya, iqtisodiy bosim va avvalgi zo'ravonlik epizodlari orqali kuchayadi. Graham va hammualliflar [6] hamda Messing va Thaller [10] tadqiqotlarida xavfni baholash vositalari takroriy hujum yoki og'ir oqibat ehtimolini aniqlashda muhim ekani ko'rsatiladi. Shu ma'noda politsiya xodimi, shifokor, ijtimoiy xodim yoki sudya bir xil savolga javob izlashi kerak: hozirgi vaziyat jabrlanuvchi uchun qanchalik xavfli va qanday chora darhol qo'llanishi lozim?

Amaliy jihatdan himoya orderi uch turdagi vaziyatda ayniqsa muhimdir. Birinchisi – jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy zo'ravonlik allaqachon sodir bo'lgan, lekin jinoyat ishi bo'yicha yakuniy qaror hali qabul qilinmagan holat. Ikkinchisi – jismoniy zo'ravonlik bo'lmasa ham, tahdid, ta'qib, nazorat yoki majburlash orqali real xavf paydo bo'lgan vaziyat. Uchinchisi – bolalar, homilador ayollar, nogironligi bo'lgan shaxslar yoki iqtisodiy qaram holatdagi

jabrlanuvchilar ishtirokidagi yuqori xavfli holatlar. Bunday sharoitda order faqat “taqiq” emas, vaqtinchalik xavfsizlik rejimidir.

Orderning mazmuni ham aniq bo‘lishi zarur. “Zo‘ravonlik qilmaslik” kabi umumiy formula yetarli emas. Taqiqning chegarasi ko‘rsatilishi lozim: qancha masofaga yaqinlashish mumkin emas, telefon orqali aloqa qilish taqiqlanadimi, ijtimoiy tarmoq orqali yozish orderni buzish hisoblanadimi, umumiy uy-joydan foydalanish qanday tartibga solinadi, bolalar bilan muloqot faqat nazorat ostida amalga oshiriladimi? Ana shunday aniqlik orderni ijro etuvchi organ, jabrlanuvchi va tajovuzkor uchun bir xil tushuncha yaratadi.

O‘zbekiston uchun ham himoya orderi faqat ma‘muriy hujjat sifatida emas, xavfni boshqarish vositasi sifatida qaralishi kerak. Masalan, order berilganda tajovuzkor qaysi harakatlarni qilmasligi aniq yozilishi, jabrlanuvchiga orderni buzish holatida qayerga murojaat qilish tushuntirilishi, takroriy murojaatlar yagona elektron tizimda qayd etilishi va yuqori xavfli holatlar sud nazoratiga tez olib chiqilishi lozim.

3. Ijtimoiy, tibbiy va raqamli xizmatlarning profilaktik ahamiyati. Oilaviy zo‘ravonlik profilaktikasida huquqiy taqiq zarur, lekin yetarli emas. Jabrlanuvchi xavfli muhitdan chiqib ketishi uchun boshpana, yuridik maslahat, psixologik yordam, tibbiy xizmat va bolalar bilan bog‘liq amaliy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘ladi. Buzawa, Buzawa va Stark tomonidan ta‘kidlanganidek, jinoyat adliyasi tizimi ijtimoiy xizmatlar bilan bog‘lanmasa, jabrlanuvchi huquqiy himoyadan foydalanish imkoniga ega bo‘lmasligi mumkin.

Ijtimoiy xizmat modeli ayniqsa Germaniya, Kanada, Avstraliya va Italiya tajribasida yaqqol ko‘rinadi. Boshpanalar va reabilitatsiya markazlari jabrlanuvchini vaqtincha xavfsiz joyga joylashtiradi; ishonch telefonlari birlamchi maslahat beradi; bepul yuridik yordam esa himoya orderi, nikoh, aliment, bolalar vasiyligi yoki mulkiy nizolar bo‘yicha qaror qabul qilishni osonlashtiradi. Masalan, jabrlanuvchi tajovuzkor bilan bir uyda yashayotgan bo‘lsa, unga “sudga murojaat qiling” deyishning o‘zi yetarli emas; unga vaqtincha turar joy va huquqiy hamrohlik ham kerak bo‘ladi.

Tibbiy model oilaviy zo‘ravonlikning yashirin shakllarini aniqlashda muhim. Jabrlanuvchi politsiyaga bormasligi mumkin, lekin shifokorga murojaat qiladi. Shu sababli tibbiyot xodimlari jarohatlarning kelib chiqishiga e‘tibor berishi, ularni to‘g‘ri qayd etishi, jabrlanuvchiga xavfsiz tarzda savol berishi va zarur hollarda ijtimoiy yoki huquqiy xizmatlarga yo‘naltirishi lozim. Miller va hammualliflar sog‘liqni saqlash tizimidagi skrining dasturlari samaradorligi ularning amaliy joriy etilishi, xodimlar tayyorgarligi va yo‘naltirish mexanizmlariga bog‘liqligini ko‘rsatadi [11].

Raqamli model ham dolzarb, ayniqsa jabrlanuvchi nazorat ostida bo‘lgan yoki ochiq murojaat qila olmaydigan vaziyatlarda. Onlayn ariza, xavf tugmasi, maxfiy chat, videoaloqada yashirin signal, elektron order va idoralararo ma‘lumotlar bazasi murojaat imkoniyatini kengaytiradi. Inqiroz davridagi yoki favqulodda vaziyatdagi tajriba masofaviy maslahatlar va raqamli yordam kanallari ahamiyatini oshirganini ko‘rsatdi [9]. Biroq raqamlashtirishni universal yechim deb qabul qilib bo‘lmaydi. Agar shaxsiy ma‘lumotlar himoyalanmasa yoki tajovuzkor telefon va internet faoliyatini nazorat qilsa, raqamli vosita jabrlanuvchi uchun qo‘shimcha xavf tug‘dirishi mumkin. Shuning uchun raqamli tizimlar maxfiylik, xavfsiz interfeys va mansabdor shaxslar kirishini cheklash kafolatlari bilan birga joriy etilishi zarur.

4. Bolalarni himoya qilish va tajovuzkor bilan ishlash. Oilaviy zo‘ravonlik holatlarida bolalar faqat “guvoh” sifatida emas, mustaqil xavf ostidagi shaxs sifatida ko‘rilishi kerak. Ular

zo'raonlikni bevosita boshdan kechirishi, ota-onadan biriga nisbatan bosimni kuzatishi yoki tajovuzkor tomonidan nazorat vositasi sifatida ishlatilishi mumkin. Hale va hammualliflar tomonidan ko'rib chiqilgan interagency model bolalarni himoya qilishda maktab, tibbiyot, ijtimoiy xizmat, politsiya va vasiylik organlarining hamkorligi zarurligini ko'rsatadi [7]. Cuartas va hammualliflarning sharhi esa uy muhitida bolalarga nisbatan zo'raonlikning oldini olish alohida profilaktik dasturlarni talab qilishini asoslaydi [4].

Bolalarni himoya qilish modeli quyidagi tartibda ishlashi kerak: zo'raonlik belgisi aniqlanadi, xavfsizlik darajasi baholanadi, zarur bo'lsa, ijtimoiy surishtiruv o'tkaziladi, bola xavfsiz muhitga joylashtiriladi, keyin esa oila vaziyati monitoring qilinadi. Bu jarayonda "oilani saqlab qolish" shiori bolaning hayoti va sog'lig'i xavfsizligidan ustun qo'yilmasligi lozim.

Tajovuzkor bilan ishlash ham profilaktikaning muhim qismidir. Faqat jabrlanuvchini himoya qilish yetarli emas, chunki xavf manbai bo'lgan shaxsning xulq-atvori o'zgarmasa, zo'raonlik boshqa sharoitda yana takrorlanishi mumkin. Korreksion dasturlar tajovuzkorning nazorat qilish, tahdid qilish, kuch ishlatish va javobgarlikdan qochish kabi odatlariga ta'sir qilishga qaratiladi. Ular psixologik-ma'rifiy mashg'ulotlar, g'azabni boshqarish, gender stereotiplarini qayta ko'rib chiqish, qaramlikni davolash va sud nazorati bilan bog'lanishi mumkin. Biroq qaramlikni davolash zo'raonlik xulq-atvorini tuzatishning o'rnini bosmaydi; u faqat yordamchi chora bo'lishi mumkin.

Muhokama: Milliy huquqiy tizimga moslashtirish shartlari. Xorijiy tajriba O'zbekiston uchun tayyor andaza emas. Har bir institut milliy qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti, mahalla tizimi, ichki ishlar organlari vakolati, sud nazorati va ijtimoiy xizmatlar imkoniyatlari bilan moslashtirilishi kerak. Mualliflik nazari shundan iboratki, eng maqbul yo'l – "institut nomini" emas, "institut vazifasini" qabul qilishdir.

Masalan, himoya orderining nomi, muddati yoki berish tartibi davlatdan davlatga farq qilishi mumkin. Ammo uning asosiy vazifasi bir xil: jabrlanuvchini takroriy xavfdan zudlik bilan himoya qilish. Demak, milliy tizim uchun muhim savollar quyidagilar: order kim tomonidan beriladi, u qancha muddat amal qiladi, tajovuzkor nimalardan tiyilishi shart, order buzilganda qanday tezkor chora ko'riladi va jabrlanuvchi bu jarayon haqida qanday xabardor qilinadi?

Xuddi shunday, raqamli platforma ham faqat ariza qabul qiluvchi texnik vosita bo'lib qolmasligi kerak. U xavfni baholash, takroriy murojaatlarni ko'rish, idoralararo axborot almashish, himoya orderi ijrosini kuzatish va jabrlanuvchiga xizmatlar xaritasini taqdim etish imkoniga ega bo'lsa, real profilaktik ahamiyat kasb etadi. Biroq buning uchun shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, axborotga kirish huquqi, javobgarlik va mustaqil nazorat masalalari aniq tartibga solinishi kerak.

Milliy tizimga moslashtirishda to'rtta mezon hal qiluvchi ahamiyatga ega. Birinchi mezon – huquqiy aniqlik. Har bir chora, ayniqsa shoshilinch order, turar joydan vaqtincha chiqarish yoki elektron monitoring, qonunda aniq belgilangan asos, muddat va shikoyat qilish tartibiga ega bo'lishi kerak. Ikkinchi mezon – mutanosiblik. Past xavfli holatda haddan tashqari keskin chora qo'llash huquqiy nizolarni kuchaytirishi mumkin; yuqori xavfli holatda esa yumshoq ogohlantirish jabrlanuvchini himoyasiz qoldiradi. Uchinchi mezon – xizmatlardan foydalanish imkoniyati. Jabrlanuvchi qishloq hududida yashashi, internetdan foydalana olmasligi yoki o'zbek tilidan boshqa tilda so'zlashishi mumkin; tizim bunday holatlarni ham hisobga olishi lozim. To'rtinchi mezon – nazorat va hisobdorlik. Vakolat kengaygan sari suiiste'mol xavfi ham

ortadi; shu bois order berish, ma'lumotlarga kirish va majburiy choralarni qo'llash ustidan prokurorlik, sud yoki mustaqil institutsional nazorat zarur.

Masalan, raqamli platforma yaratishda jabrlanuvchining arizasi faqat elektron ro'yxatga olinishi bilan cheklanmasligi kerak. Tizim avtomatik ravishda takroriy murojaatlarni ko'rsatishi, avvalgi orderlar haqidagi ma'lumotni chiqarishi, bolalar mavjudligini qayd etishi, yuqori xavf belgilarini mas'ul xodimga bildirishi va jabrlanuvchiga yaqin hududdagi yordam xizmatlarini ko'rsatishi mumkin. Biroq shu bilan birga platformaga kirgan har bir mansabdor shaxs harakati qayd etilishi, maxfiy ma'lumotlarni ko'rish zarurat bilan cheklanishi va jabrlanuvchi manzili tajovuzkorga bilvosita oshkor bo'lmasligi shart.

Ichki ishlar organlari oilaviy zo'ravonlikka birlamchi javob beruvchi subyekt sifatida muhim rol o'ynaydi. Lekin bu vakolat ijtimoiy xizmatlar, tibbiyot, sud, prokuratura, vasiylik organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan bog'lanmasa, profilaktika bir tomonlama bo'lib qoladi. Shu sababli milliy model quyidagi mantiqqa tayanishi lozim: birinchi bosqichda xavfni aniqlash; ikkinchi bosqichda shoshilinch himoya; uchinchi bosqichda sud yoki prokuror nazorati; to'rtinchi bosqichda ijtimoiy-tibbiy yordam; beshinchi bosqichda tajovuzkor bilan ishlash va takroriy holatlarni monitoring qilish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilaviy zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning samarali profilaktikasi faqat jinoiy javobgarlikni kuchaytirish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy yondashuv xavfni barvaqt aniqlash, jabrlanuvchini darhol himoya qilish, tajovuzkor xulq-atvorini cheklash, bolalar xavfsizligini baholash, ijtimoiy-tibbiy yordam ko'rsatish va takroriy zo'ravonlikning oldini olishga qaratilgan yaxlit tizimni talab qiladi.

Xorijiy tajribaning asosiy sabog'i shundan iboratki, har bir profilaktik chora boshqa chora bilan bog'langanda samara beradi. Himoya orderi ijro nazoratisiz zaiflashadi; raqamli murojaat maxfiyliksiz xavfli bo'lishi mumkin; tibbiy aniqlash yo'naltirish tizimisiz yakunlanmaydi; boshpana va maslahat xizmatlari esa huquqiy himoyasiz yetarli bo'lmaydi. Demak, milliy tizimda huquqiy, tashkiliy va ijtimoiy choralar yagona zanjirga aylantirilishi zarur.

O'zbekiston uchun ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat: oilaviy zo'ravonlik xavfini baholashning yagona mezonlarini ishlab chiqish; himoya orderi ijrosini kuchaytirish; yuqori xavfli holatlar bo'yicha sud nazoratini tezlashtirish; jabrlanuvchilar uchun ijtimoiy, tibbiy va psixologik yordamni kengaytirish; bolalarni alohida himoya subyekti sifatida ko'rish; xavfsiz raqamli murojaat tizimlarini joriy etish; tajovuzkorlar uchun korreksion dasturlarni huquqiy tartibga solish. Bu choralarning barchasi inson qadr-qimmatini, shaxsiy hayot daxlsizligi, protsessual kafolatlar va mustaqil nazorat tamoyillari bilan uyg'un bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Backes B. L. The criminal justice system response to intimate partner stalking: a systematic review of quantitative and qualitative research / B. L. Backes, L. Fedina, J. L. Holmes // Journal of Family Violence. – 2020. – DOI: 10.1007/s10896-020-00139-3. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10896-020-00139-3>;
2. Buzawa E. S. Responding to Domestic Violence: The Integration of Criminal Justice and Human Services / E. S. Buzawa, C. G. Buzawa, E. D. Stark. – Los Angeles: SAGE Publications, 2015. – URL: <https://books.google.com/books?id=gcmlCgAAQBAJ>;
3. Cordier R. The effectiveness of protection orders in reducing recidivism in domestic violence: a systematic review and meta-analysis / R. Cordier, D. Chung, S. Wilkes-Gillan, R. Speyer //

- Trauma, Violence, & Abuse. – 2021. – DOI: 10.1177/1524838019882361. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1524838019882361>;
4. Cuartas J. Strategies to prevent violence against children in the home: a systematic review of reviews / J. Cuartas, A. Salazar, S. Backhaus [et al.] // Trauma, Violence, & Abuse. – 2024. – DOI: 10.1177/15248380241247018. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/15248380241247018>;
5. Dowling C. Protection orders for domestic violence: a systematic review / C. Dowling, A. Morgan, S. Hulme, M. Manning, G. Wong. – Canberra: Australian Institute of Criminology, 2018. – URL: <https://research-repository.griffith.edu.au/bitstreams/358cd9f6-bae4-4753-9d77-3c8766b35b4a/download>;
6. Graham L. M. The validity and reliability of available intimate partner homicide and reassault risk assessment tools: a systematic review / L. M. Graham, K. M. Sahay, C. F. Rizo, J. T. Messing, R. J. Macy // Trauma, Violence, & Abuse. – 2021. – DOI: 10.1177/1524838018821952. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1524838018821952>;
7. Hale H. The child protection response to domestic violence and abuse: a scoping review of interagency interventions, models and collaboration / H. Hale, K. Bracewell, L. Bellussi [et al.] // Journal of Family Violence. – 2024. – DOI: 10.1007/s10896-024-00681-4. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10896-024-00681-4>;
8. Johnson L. Coordinated community responses to domestic violence: a systematic review of the literature / L. Johnson, A. M. Stylianou // Trauma, Violence, & Abuse. – 2022. – DOI: 10.1177/1524838020957984. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1524838020957984>;
9. Kim B. Domestic violence in the context of the COVID-19 pandemic: a synthesis of systematic reviews / B. Kim, M. Royle // Trauma, Violence, & Abuse. – 2024. – DOI: 10.1177/15248380231155530. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/15248380231155530>;
10. Messing J. T. Intimate partner violence risk assessment: a primer for social workers / J. T. Messing, J. Thaller // The British Journal of Social Work. – 2015. – Vol. 45, № 6. – P. 1804-1820. – URL: <https://academic.oup.com/bjsw/article-abstract/45/6/1804/1681977>;
11. Miller C. J. Screening for intimate partner violence in healthcare settings: an implementation-oriented systematic review / C. J. Miller, O. L. Adjognon, J. E. Brady, M. E. Dichter, K. M. Iverson // Implementation Research and Practice. – 2021. – DOI: 10.1177/26334895211039894. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/26334895211039894>;
12. Рахмулло Ш. П. К вопросу о сравнительно-правовых исследованиях правового регулирования профилактики насилия в семье / Ш. П. Рахмулло, В. М. Редкоус // Аграрное и земельное право. – 2024. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sravnitelno-pravovyh-issledovaniyah-pravovogo-regulirovaniya-profilaktiki-nasiliya-v-semie>;
13. Власова Е. Л. Зарубежный опыт административно-правового регулирования профилактики насилия в семье и возможности его использования в Российской Федерации / Е. Л. Власова, П. М. Фидель // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2025. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-administrativno-pravovogo-regulirovaniya-profilaktiki-nasiliya-v-semie-i-vozmozhnosti-ego-ispolzovaniya-v>;

14. Yakubovich A. R. Housing interventions for women experiencing intimate partner violence: a systematic review / A. R. Yakubovich, A. Bartsch, N. Metheny, D. Gesink, P. O'Campo // The Lancet Public Health. – 2022. – URL:

[https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667\(21\)00234-6/fulltext;](https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667(21)00234-6/fulltext;)

INNOVATIVE
ACADEMY